

ЖИТТЯ ЯК ВЧИНОК І ДОСТЕМЕННА ТВОРЧИСТЬ (психологічне вчення Володимира Роменця)

Ірина МАНОХА

Copyright © 2001

*До 75-річчя з дня
народження В.А. Роменця*

Розвиток української психології ХХ століття безпосередньо пов'язаний з іменем *Володимира Андрійовича Роменця (1926–1998)*, якого справедливо вважають одним з найяскравіших представників психологічної науки не лише в Україні, а й на теренах світового наукового співтовариства. Якщо робити спробу відшукати науковця-митця, який був виразником достеменної української культури як у науці, так і в повсякденному житті, то одразу і безсумнівно вимальовується постать цієї дивовижної людини, мислителя, трударя, вчителя і наставника для багатьох поколінь українських психологів.

Внесок В.А. Роменця у розвиток психологічної науки постає багатозмістовним та фундаментальним. Коло проблем, які досліджував учений, презентує системоутворювальні питання психології: вибір змістового осередку та побудова системи психології; тлумачення рушійних сил історії психології та побудова системної пояснювальної моделі історичного поступу психологічного знання; створення низки теорій системних психічних

феноменів: самопізнання, творчість, життєвий шлях людини, смисл життя та ін.

В науці, як і в реаліях, які вона досліджує, зазначав В.А. Роменець, існує загальна тенденція пошуку *вихідного принципу*, категорії, з якої починається саморозвиток понять, теорій, концепцій, наукових шкіл, системи науки в цілому. У психології на роль «осередку», «клітини», «того, з чого все починається», претендували і продовжують претендувати різні – більш чи менш загальні – категорії, такі як «дух» і «душа», «свідомість» і «діяльність», «відношення» і «поведінка», «особистість», «індивідуальність» та ін.

Осередком побудови системи психології і психологічного знання як такого, – стверджував В.А. Роменець, – *має бути «вчинок»*, оскільки суб'єктне (діюче суб'єктивне) в людині існує у своїй найрозвинутішій формі як внутрішній вчинок, виявляє себе у формі зовнішнього вчинку й творить, формує і розвиває себе продуктивніше саме через вчинки. Вчинок є «осередком» суб'єктного в

людині, суб'єктне – «осередком» суб'єктивного, а суб'єктивне – «осередком» психічного. Отже, сам вчинок є найсуттєвішим, найглибиннішим осередком психічного в широкому розумінні цього слова, що знімає у собі і суб'єктне, і суб'єктивне в їх різноманітних формах вияву людського в людині.

Визначивши *логічний осередок системи психологічних знань*, В.А. Роменець вибудовує *оригінальну філософсько-психологічну теорію вчинку*, визнаючи її ідейними витоками теоретичні визначення вчинку, що були здійснені передусім С.Л. Рубінштейном та М.М. Бахтіним, а також іншими вченими і мислителями. Вчинок, за В.А. Роменцем, становить єдність внутрішнього і зовнішнього, тілесного і духовного, біологічного й соціального, індивідуального й суспільного, свідомого, несвідомого й надсвідомого. Вчинок структурно, функціонально й генетично поєднує в собі ствердження і заперечення, творення і репродукування, свободу й необхідність. Отож, феномен вчинку задовольняє критерії визначення осередку психічного, тому що здатний «зняти» і водночас «породити» основні суперечності, що утворюють у їх єдності рушійну силу розвитку системи психіки в її специфічно людській вагомості.

Будь-який психічний стан чи процес, риса чи якість людини у своєму функціонуванні і розвитку тяжіють до одного з визначень вчинку, а сама вона прагне утвердитись у ролі його суб'єкта. Тому кожна психологічна система може бути проаналізована й оцінена як перспективна залежно від того, наскільки вибудовує себе, орієнтуючись на *вчинкову логіку*, вчинковий принцип, категорію вчинку.

Вчинок мислиться як єдність ситуативного, мотиваційного, дійового та післядійового компонентів, зв'язок яких виявляється життєдайним як для самого вчинку, так і, насамперед, для людини, котра здійснює вчинок. Ситуативний аспект вчинку доречно розглядати саме як такий, що зумовлює, але не спричинює активність, на відміну від суб'єктного, власне спричинювального, визначального наслідку діяння. Першим визначенням і формою вияву вчинкової активності є подолання залежності від ситуації, умов і обставин, або шляхом перетворення своїх внутрішніх позицій, або ж внесенням змін у саму ситуацію, перетворення її в напрямку, що дає змогу отримати бажані свободу і незалежність. Коли суб'єкт спроможний визначитися у тому, як «використати свободу, відвойовану у ситуації», проявляє себе мотиваційний компонент вчинку. Мотивований вчинок – друга іпостась його визначення як осередку, що знімає собою, відтворює і творить рушійні сили психічного розвитку, починаючи від інстинктів, глибинних неусвідомлюваних потягів до чітко структурованих мотивів саморозвитку. Процес досягнення мети, цільовизначення й цілепокладання логічно завершується актуалізацією дійового компоненту вчинку, коли відбувається вчинкове підпорядкування процесу творення засобів меті діяльності, здійснюється вчинок обов'язку, який дає змогу суб'єкту безпосередньо перейти від наміру до дії. Необхідним постає наступний компонент вчинку – післядійовий, що виявляє себе через принцип зворотного зв'язку, рефлексію того, що здійснене, перетворене, набуте. Самозбагачення людини результатами власної вчин-

кової активності – логічне завершення здійсненого циклу вчинкового діяння і початок нового вчинкового циклу.

Філософсько-психологічна теорія вчинку відтворена В.А. Роменцем у побудованій ним *Історії всесвітньої психології*, що постає широко-масштабним, цілісним та унікальним дослідженням розвитку психологічної думки від початку людської цивілізації до останніх років ХХ століття. Семитомне дослідження історії всесвітньої психології В.А. Роменця – єдина праця такого рівня та обсягу, здійснена у світовій психології і культурі загалом. Культурно-історична теорія вчинку стала логічним осередком історико-психологічних досліджень автора, які на сьогодні не мають аналогів. Історія психології презентована виданнями: «Історія психології» (1978), «Історія психології стародавнього світу і середніх віків» (1983), «Історія психології епохи Відродження» (1988), «Історія психології ХVII століття» (1990), «Історія психології епохи Просвітництва» (1993), «Історія психології ХІХ – початку ХХ століття» (1995), «Історія психології ХХ століття» (1998, спільно з автором статті). Енциклопедизм знань, фантастична ерудованість щодо найдетальніших ознак історичного часу чи епохи, яку досліджує вчений, майстерність науково-поетичного стилю викладу фактичного, і аналітичного матеріалу – ознаки, за якими безпомилково впізнається автор текстів, більшість з яких стали науковими і видавничими раритетами.

Вчинковий принцип відтворений у структурі фундаментального підручника «Основи психології» (1995, 1996, 1997, 1999), створеного під керівництвом В.А. Роменця та О.В. Ки-

ричука колективом авторів (Кириленко Т.С., Маноха І.П., Пискун В.М., Татенко В.О., Титаренко Т.М.). Підручник витримав чотири видання і став відомий як «блискуча психологічна енциклопедія з широкого кола проблем людського буття».

Велику увагу приділяв В.А. Роменець дослідженню проблем *творчості*, оскільки вважав цю проблематику «стрижневою» щодо повного кола проблем людського життя, стверджуючи, що саме у творчості відбувається формування людини, і саме через творчість стає можливим вияв її неповторної індивідуальності, що є предметом достеменного милування та захоплення психолога. Цикл досліджень В.А.Роменця «Фантазія, пізнання, творчість» (1965), «Психологія творчості» (1971), «Виховання творчих здібностей у студентів» (1973) презентують авторське бачення ключових проблем психології творчості, актуальних питань формування та виявлення творчих здібностей людини. Творчість – це й засіб самопізнання та саморозвитку, це й дивовижне дзеркало, в якому відображаються найтонші намагання й очікування людини, найпотаємніші помисли, вся велич її духу, неповторного «Я».

В.А. Роменець запропонував *генетичну психологію творчості*, що презентує особливості творчих імпульсів та дій відповідно до певного віку, або онтогенетичного етапу розвитку людини. Творчість і вчинок – провідні ідеї, що ретельно досліджується у життєпроявах дитини, підлітка, юнака, дорослої людини. Якщо особа сприймає власне життя як творчість, то вона здійснює не що інше, як наповнення кожного моменту свого життя вчинковим змістом. І навпаки, здійснюючи вчинок, людина

створює творчу ситуацію самозростання, власне самотворення, в якій конструюються сутнісні елементи індивідуального світу її «Я».

Авторське бачення проблеми *життєвого шляху людини, смислу життя, екзистенціальних проблем буття та ставлення людини до смерті* подає В.А. Роменець у книзі «Жизнь и смерть в научном и религиозном истолковании» (1989). Смысл життя як неминуча проблема виникає перед кожною людиною, усвідомлює вона це чи ні. Пошук сенсу життя – незмінний атрибут самого життя, й саме у цьому пошуку людина приходить до самопізнання та самоперетворення. Те реальне, з чого починається огляд життєвого шляху, є безпосереднє його переживання, хвилювання у конкретний момент часу, котре й свідчить про перебування людини у світі. Життя ніби зосереджується у миті, поєднавши в собі все, що було раніше, а також і те, що може бути в подальшому як можлива реальність. Мить, розтягнута до меж життя, – ідея Гете, який стверджував, що лише людина здатна на неможливе. Вона розрізняє, вибирає, судить. Саме людина надає миті тривалості.

Підсумок кожного попереднього етапу життя, спрямування до наступного – це вчинок, що становить ключову форму людської життєдіяльності. Тому життєвий шлях людини можна тлумачити тому як цілепокладання й досягнення мети через вчинковий механізм. Наявність засобово-здійснюваної мети є основною умовою життєвого шляху людини, який водночас можна подати у вигляді ланцюга основних, значущих вчинків. Різні вчинки однієї й тієї ж людини, незважаючи на їх відмінність

й різнохарактерність, «вміщуються» в ній, несуть відбиток її страждань і радостей. Завершення одного вчинку є початком іншого, оскільки попередній, вирішивши проблеми одного рівня, вказує на проблеми іншого гатунку. Таке багатоманіття пов'язаних між собою вчинків постає перманентно здійснюваним єдиним учинком, котрий умовно рівний цілому життєвому шляху, власне життю людини. Цей всезагальний єдиний вчинок, який спрямовується до свого завершення, тільки породжує нові колізії буття. Виходячи за межі теперішнього у своїй поведінці, в тому числі й творчій діяльності, людина ідеально, теоретично, в увявленні створює деяку завершеність свого життєвого шляху, здійснюючи це завдання як своє особистісне призначення.

Суперечливість психічних явищ, як загальна сутнісна їх ознака, вказує на *рушійні сили життєвого шляху людини*. Центрація і децентрація постають як мотиви і способи тлумачення світу у зв'язку зі спрямованістю вчинків. Етапи життєвого шляху людини пов'язуються зі ступенем залежності між центрацією і децентрацією. Тут у психологічну гру залучаються сили, які взаємозамінні за способом суперечливого усвідомлення світу людиною.

У процесі життєтворення людина реалізує усвідомлювані й неусвідомлювані прийоми моделювання світу і власного життя. Вона не може дивитися на світ з поза-особистісної позиції, бачити, як він (світ) перебуває «сам по собі». Відтак світоглядні моделі зумовлюють наповнення світу людини. Якщо особа втрачає здатність створювати різноманітні моделі світу і діяти відповідно до них, то вона вже не може жити, активно діяти у світі.

Проте саме вчинкові акти – основна умова активного діяння, оскільки вони є якісними зсувами у духовному формуванні людини. Вчинкові акти, їх характер та зміст, частота з'яви та реалізації, продуктивність і результативність тощо – засада для змістового аналізу індивідуальних ознак життєвого шляху людини.

Вчинковий осередок системи психологічного знання Володимиром Роменець розглядав як засаду створення нової пояснювальної моделі психології взагалі – побудови *канонічної психології*. Розробка концептуальних засад канонічної психології стала справою останніх років життя вченого.

Вчинок, як подія в житті людини, визначає собою сенс людського життя. Ця подія, взята в її надзвичайному типовому значенні, стає взірцевою, архетипною, ортопсихічною, зрештою – канонічною, а сукупність таких подій визначає психіку людини. Психологія, що звертає свій погляд на такі *взірцеві феномени*, називається канонічною психологією, зазначає В.А. Роменець. Відшук психологічних закономірностей, чого свідомо прагнула психологія саме як наука, набуває додаткового осмислення: закономірності піднімаються до рівня життєвого, буттєвого канону і в його межах отримують власну своєрідність. *Канон* є ідеалізований феномен, взятий у його буттєвій повноті, достатній феноменальній вираженості, у зв'язку з певною сукупністю інших канонів-феноменів. У каноні як еталоні міститься вихідна точка для судження про багатоманітність психічних проявів людини.

Канонічна психологія спирається на широковідомі теорії та концепції, що постали у філософії, історії, біології, фізіології, соціології, власне

психології. Зокрема, Платонові *ідеї* як еталон буття протиставляються тіням чуттєвого світу, Юнгові *архетипи* колективного несвідомого визначають (як закон) вчинкові прояви психічного, вчення І. Мечникова про *ортобіоз* є теорією правильного, еталонного розвитку індивіда та ін.

Смисл канонічної психології полягає в тому, що *ідея канону* як животворча сила сприяє рухові осередку та поступальному історичному розвитку теорії психології. Так, вже на ситуативному рівні канон як ідеал та психіка як рушійна сила здійснюють поштовх до побудови таких теорій, що вимагають саме ідеалізованого розкриття психіки в її найдосконаліших формах. Канон прикладається до ситуації, мотивації, дії, післядії (рефлексії), драми, катарсису, внаслідок чого вловлюється невідповідність окремих учинкових структур канону і здійснюється послідовний перехід до наступних структур, які повніше йому відповідають. Отож, у такий спосіб відбувається *розвиток* і самого психічного, і психологічного знання про нього. *Канон життєвого шляху людини* – це повнота цього шляху, його розгорненість, завершеність.

Кожний психічний феномен перебуває у подвійному стані: «те, що є» і «те, що має бути». Вчення про належне постає як деонтологія. Ідея «потребового майбутнього» постає через уявлення про актуалізований «стан потреби», котрий спричинений деякою ідеалізованою сутністю – досяжною і недосяжною водночас. Подвійний стан феномена – це його дійсне життя, суть діалектики його існування. Канон, зі свого боку, – не просто ідеалізований образ психічного життя, а сама діалектика наявного та

очікуваного, того сучасного, в якому драматично перетинаються минуле і майбутнє, зазначає В.А. Роменець.

Вибудовуючи *структуру психологічних знань* із позицій канонічної психології, можна говорити про необхідність конструювання та аналізу канонічних форм психічного і психічних феноменів. А відтак поставатимуть: характерологічний канон, відчуттєвий канон, канон сприймання, канон уяви, канонічне тлумачення особистості, мудрість як психологічний канон, екзистенційні канони психічного життя та ін. Таким чином, утверджується принципово нове тлумачення психологічного змісту індивідуального буття людини і буття світу загалом, відкриваються перспективи якісно нової психології – психології буттєвого канону людського життя. Варто підкреслити, що у сукупності сучасних тенденцій розвитку психологічного знання *ідея канонічної психології* В.А. Роменця є найперспективнішим та змістовно цілісним напрямом сучасного розвитку психологічної науки.

Загалом учення В.А. Роменця у єдності його складових, що становлять своєрідний остов психологічної науки, неповторну авторську картину бачення психологічної реальності, систему пояснювальних принципів і тлумачних теорій психологічного змісту життя людини, можна з повним правом назвати психологічним вченням, побудованим на засадах **вчинкового гуманізму**. Даний науковий напрям який започаткував Роменець-Учений й обіймає низку найоригінальніших теоретичних узагальнень і психологічних інтерпретацій, зокрема про: рушійні сили суб'єктивного утвердження людини та історичного

розвитку культури в цілому; систему конкретно-наукових пояснювальних теорій вчинку, творчості та життєвого шляху людини; систематику психологічних знань на засадах вчинкового підходу; теоретико-методологічні засади канонічної психології як системної пояснювальної філософсько-психологічної теорії психічного. Безумовно, що з цикл історико-психологічних досліджень з метою вибудови цілісної історії психології від доантичного періоду до сьогодення, які здійснив мудрий мислитель та його багатотомна «Історія всесвітньої психології» не мають нині аналогів у світовій психології. Все це – вагомий внесок видатного українського вченого і мислителя Володимира Андрійовича Роменця у становлення й розвиток не лише української, а й світової психології.

1. *Роменець В.А.* Історія психології. – К.: Вища школа, 1978.

2. *Роменець В.А.* Історія психології стародавнього світу і середніх віків. – К.: Вища школа, 1983.

3. *Роменець В.А.* Історія психології епохи Відродження – К.: Вища школа, 1988.

4. *Роменець В.А.* Історія психології XVII століття. – К.: Вища школа, 1990.

5. *Роменець В.А.* Історія психології епохи Просвітництва. – К.: Вища школа, 1993.

6. *Роменець В.А.* Історія психології XIX – початку XX століття. – К.: Вища школа, 1995.

7. *Роменець В.А., Маноха І.П.* Історія психології XX століття. – К.: Либідь, 1998. – 992 с.

8. *Роменець В.А.* Фантазія, пізнання, творчість. – К., 1965.

9. *Роменець В.А.* Психологія творчості. – К.: Вища школа, 1971. – 247 с.

10. *Роменець В.А.* Як виховувати творчі здібності у студентів. – К.: Вища школа, 1973. – 96 с.

11. *Роменець В.А.* Життя і смерть в науці і релігійному істолкованні. – К.: Здоров'я, 1989. – 191 с.

Надійшла до редакції 5.04.2001.